

УДК 347.65/.68 О. Є. Аврамова, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу факультету № 6 (права та масових комунікацій) Харківського національного університету внутрішніх справ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1941-9894>

ВІДУМЕРЛІСТЬ МАЙНА: АНАЛІЗ ПРАВОВОГО СТАТУСУ

Доведено, що відумерлість майна є спеціальним правовим статусом, у якому відсутній зв'язок між об'єктом та суб'єктом володіння. Відсутність зв'язку в правовому статусі відумерлого майна обумовлюється його відмиранням унаслідок відсутності приватного інтересу до опанування об'єктом власності у зв'язку з відсутністю волевиявлення суб'єкта – потенційного володільця та відмовою суб'єктів від прийняття у власність об'єкта на підставі спадкування. Ключові слова: відумерлість, майно, спадщина, володіння, зв'язок, суб'єкт, об'єкт, правовий статус об'єкта. Постановка проблеми. Відумерлість майна є одним із нестандартних феноменів правової матерії, оскільки її правова природа не отримала єдиного розуміння в юридичній науці. Достатньо звернути увагу на дискусію щодо термінологічного визначення цієї категорії, зокрема що ж є більш логічним «відумерлість» чи «виморочність»? Стан дослідження. Кожен науковець у сфері спадкового права зробив свій внесок у розвиток юридичної думки щодо відумерлості майна/спадщини, зокрема С. С. Бичкова, О. Є. Кухарев, О. П. Печений, О. В. Розгон, Є. О. Рябоконт, Н. Б. Солтис; окремо зміню розуміння цієї категорії присвячено наукові здобутки З. В. Ромовської. Позиції цих учених є внеском у майбутній розвиток спадкового законодавства, однак проблематика теоретичного розуміння відумерлості майна продовжує притягувати роздуми вчених усіх поколінь. Проблемність цього питання посилюється і тим, що ст. 1277 ЦК України [1] вказує лише на процедуру переходу відумерлості спадщини, не даючи визначення поняття відумерлості спадщини та характеристики правового статусу майна, що входить до складу відумерлості спадщини. Мета статті – встановити структурні елементи правового статусу відумерлості майна. Виклад основного матеріалу. Спочатку визначимось щодо термінологічної дискусії. Як відомо, термін «відумерлість» був запропонований З. В. Ромовською з метою відновлення більш традиційних термінів у національному законодавстві [2, с. 43, 48]. Дійсно, Псковська Судна Грамота 1397 р. визначала такий вид спадщини, як «відумерщина» [3, с. 501]. Селяни в імперський період називали майно, ISSN 1999-5717. Вісник ХНУВС. 2016. №

3 (74) 191 щодо якого не залишилось спадкоємців, «обмершим» [4, с. 548]. Це надає можливість сформулювати першу тезу-презумпцію щодо майна, яке залишається без спадкоємця: це майно, в статусі якого щось відмирає. Наступний крок нашого дослідження – встановлення характеристик об'єкта прав (цивільних прав), що надасть можливість зіставити відумерле майно з об'єктом цивільних прав. Що стосується визначення об'єкта прав, у межах цього дослідження ми приєднуємось до позиції В. О. Лапача, який указував, що під «об'єктами прав» у широкому значенні або, що те ж саме, «об'єктами об'єктивного права» необхідно розуміти абстракцію-ідею [5, с. 9]. Такий підхід обумовлюється тим, що об'єкт прав (цивільних прав) у юридичній науці є неоднозначною категорією. Найбільш поширеною думкою щодо об'єкта прав є твердження С. С. Алексеєва, що об'єкт прав є явищем (предметом) навколишнього світу, на який спрямовано суб'єктивні права та юридичні обов'язки [6, с. 154]. Для визначення особливостей відумерлого майна необхідно звернути увагу на те, що об'єкт прав є елементом матеріального світу, здатного задовольнити потреби особи, отже відумерле майно є предметами матеріального світу та може задовольняти певні потреби суб'єкта. При цьому функція задоволення потреб (інтересу) проявляється у тому, що об'єкт цивільних прав, по-перше, має принципову можливість перебувати в цивільному обігу, і, по-друге, тим, що такий об'єкт допущено в обіг [7, с. 111]. Таким чином, відумерле майно як предмет матеріального світу повинно мати властивість участі у цивільному обігу, однак ця властивість цього об'єкта не може бути реалізована через властивості структури правового статусу. У зв'язку з цим сформулюємо другу тезу-презумпцію: у відумерлого майна можливість брати участь у цивільному обігу перебуває у пасивному стані, стані статичності об'єкта, що характеризується відсутністю можливості реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків щодо такого майна. Як слушно зазначає В. І. Сенчищев, правовий статус, із точки зору обсягу правового регулювання, залучається в правовий режим явища об'єктивної дійсності, він є визначальним елементом усього правового режиму. Цей статус є незмінним незалежно від розсуду сторін правовідносини і належить до імперативних норм [7, с. 139]. Тобто правовий статус визначає положення об'єкта у системі об'єктів прав відповідно до його матеріальних властивостей та характеризує зв'язок об'єкта з відповідним (потенційним) суб'єктом. Наявність зв'язку між об'єктом і суб'єктом доводив В. О. Лапач, який указував, що воля та свідомість зобов'язаної особи є посередньою ланкою між правом і фактичними відносинами. Є можливим і необхідним існування прямих юридичних неідеальних зв'язків між суб'єктами й об'єктами цивільних прав

як самостійний модус прояву найважливішої властивості об'єкта – перебувати у правовому зв'язку ISSN 1999-5717. Вісник ХНУВС. 2016. № 3 (74) 192 з відповідною особою незалежно від участі останньої в будь-яких правових відносинах з іншими суб'єктами цивільного права [5, с. 9]. Існування зв'язку між об'єктом та суб'єктом було допущено ще рим-ськими юристами, зокрема у володінні вольового та матеріального елементу на існування вказував Павло. Вольовий елемент охоплював намір володіти річчю, а матеріальний елемент був пов'язаний із фактичним існуванням речі [8, с. 162]. На підставі такого аналізу можна стверджувати, що правовий статус об'єкта цивільних прав складається з наступних елементів: а) фізична (матеріальна) характеристика об'єкта як предмета навколишнього світу; б) місце об'єкта у системі об'єктів прав; в) зв'язок між об'єктом та суб'єктом у вигляді вольової спрямованості суб'єкта на об'єкт, що надає можливість об'єкту прав бути потенційно залученим у відповідні правовідносини. Зазначені теоретичні міркування дозволяють перейти до аналізу правового статусу відумерлого майна. Як уже зазначалось, правовий статус об'єкта пропонується розкласти на таку структуру: об'єкт – зв'язок – суб'єкт. Застосуємо цю схему до відумерлості майна. Об'єктом є майно, майнові права що, залишаються спадкоємцям. Суб'єкт відумерлого майна має характеристику суб'єктного складу, оскільки має складний характер та охоплює статус суб'єктів і певні факти. До суб'єктного складу відумерлого майна належать: факт наявності приватного власника відумерлого майна (щодо якого констатується факт смерті), факт припущення існування спадкоємців та констатація факту їх відсутності, факт існування публічного суб'єкта, до якого переходить майно померлого власника. Останнім структурним елементом є зв'язок між об'єктом та суб'єктом у вигляді вольової спрямованості суб'єкта на об'єкт. Для відумерлого майна є характерною відсутність саме цього елемента правового статусу, оскільки відсутність вольової спрямованості на отримання у приватну власність об'єкта призводить до неможливості побудови зв'язку між об'єктом та суб'єктом. Розглянемо зв'язки у правовому статусі відумерлого майна детально. За змістом ст. 1277 ЦК відумерле майно переходить у власність територіальної громади за правилами універсального правонаступництва, що є проявом германського права у національній моделі спадкового права. При цьому за відсутності спадкоємців за заповітом і за законом або усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою [1]. Отже, територіальна громада не має права відмовитися від

спадщини за жодних обставин [9, с. 137]. Право власності на від- умерле майно у територіальній громаді не виникає самостійно і не виникає за правилами спадкування. Таким чином, вольового зв'язку між публічним суб'єктом прав та відумерлим майном не існує. Цей ISSN 1999-5717. Вісник ХНУВС. 2016. № 3 (74) 193 зв'язок будується не на праві, а на обов'язку, що унеможлиблює на- явність приватних відносин, побудованих на свободній волі та воле- виявленні. Крім того, майно переходить до територіальній громаді не з метою отримання позитивного ефекту володіння, а з метою за- доволення потреб інших осіб, зокрема кредиторів чи сусідів, яких непокоїть стан безгосподарного утримання об'єкта тощо. Першою нашою тезою було припущення, що у статусі відумерлого майна щось відмирає, і, дійсно, відмирає зв'язок між об'єктом і приватним суб'єктом. Виникає та сама «відмершина», яка терміно- логічно має прояв не у «виморочному» майні, а у «відумерлому» май- ні. У статусі відумерлого майна відсутній вольовий зв'язок між май- ном і приватним власником у вигляді приватних зазіхань на об'єкт власності. При цьому іноді виникають обставини, коли спадкоємці внаслідок боргів спадкодавця відмовляються від спадщини. Це та- кож є прикладом відмирання зв'язку володіння між об'єктом влас- ності та суб'єктом. Таким чином, відумерлість зв'язку у статусі від- умерлого майна – це випадки відсутності приватного інтересу до опанування об'єктом власності у зв'язку з відсутністю волевиявлен- ня суб'єкта – потенційного володільця та відмови від прийняття у власність об'єкта на підставі спадкування. Для ліквідації прогалени у статусі відумерлого майна і залучається незалежний суб'єкт – тери- торіальна громада, яка виступає у ролі зобов'язаного суб'єкта. Подану у цій статті пропозицію щодо правового статусу відумер- лого майна спрямовано і на вирішення дискусії щодо визнання від- умерлого майна безхазяйним, що базується на римській традиції, яка має прояв у лінії французького законодавства. Вважаємо, що застосовувати модель безхазяйності до відумерлого майна недоціль- но, оскільки у статусі безхазяйного майна відсутній такий елемент, як суб'єкт, що призводить до відсутності зв'язку між суб'єктом та об'єктом, тобто у статусі безхазяйного майна первинним дефектом статусу є відсутність суб'єкта, тоді як у випадку відумерлого майна первинним дефектом статусу є відсутність зв'язку між суб'єктом та об'єктом. На підставі дослідження можна запропонувати такі висновки. Відумерлість майна – це правовий статус об'єкта, в якому відсутній зв'язок між об'єктом та суб'єктом володіння. Відсутність зв'язку в правовому статусі відумерлого майна обумовлюється його відми- ранням унаслідок відсутності приватного інтересу до опанування об'єктом власності у зв'язку з відсутністю

волевиявлення суб'єкта – потенційного володільця та відмовою суб'єктів від прийняття у власність об'єкта на підставі спадкування. У статусі відумерлого майна між майном і приватним власником вольовий зв'язок у вигляді приватних зазіхань на об'єкт власності відсутній. Доведено, що у статусі безхазяйного майна первинним дефектом статусу є відсутність суб'єкта, а у статусі відумерлого майна таким є відсутність зв'язку ISSN 1999-5717. Вісник ХНУВС. 2016. № 3 (74) 194 між суб'єктом та об'єктом. Це є головною відмінністю між безхазяйним і відумерлим майном. Список бібліографічних посилань: 1. Цивільний кодекс України: закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. 2. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право. Академічний курс: підручник. Вид. 2-ге, допов. Київ: Дакор, 2013. 301 с. 3. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. По изд. 1907 г. М.: Спарк, 1995. 556 с. 4. Пахман С. В. Обычное гражданское право в России/под ред., с предисл.: Томсинов В. А. М.: Зерцало, 2003. 736 с. 5. Лапач В. А. Система объектов гражданских прав в законодательстве России: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Ростов н/Д, 2002. 537 с. 6. Алексеев С. С. Общая теория права: курс в 2 т. Т. 1. М.: Юрид. лит., 1981. 360 с. 7. Сенчищев В. И. Объект гражданского правоотношения. Общее понятие. Актуальные проблемы гражданского права. 1999. Вып. 1. С. 109–160. 8. Римское частное право: учебник/под ред. И. Б. Новицкого, И. С. Перетерского. М.: Юриспруденция, 1999. 512 с. 9. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток: монографія. 2-ге вид. Київ: КНТ, 2007. 288 с